

تبیین چیهستی ساختار خانواده مبتنی بر رویکرد غایت‌شناسانه

با تأکید بر آیات قرآن

مریم برهمن^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۱۱/۱۹

سوسن کشاورز^۲

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۰۵/۱۸

مسعود صفایی مقدم^۳

چکیده

این نوشتار بر آن است تا ماهیت ساختار خانواده را مبتنی بر رویکردی غایت‌شناسانه با بهره‌گیری از آیات قرآن به روش تحلیلی استنتاجی تبیین کند. در این راستا از تفکر سیستمی و در پرتوی آن، نگاه به خانواده استفاده شده است. طبق این دیدگاه برای انتخاب ویژگیهای ساختاری، گام نخست، توجه به اهداف تشکیل‌دهنده سیستم است؛ زیرا بررسی اهداف، راهنما و آسان‌کننده‌گزینه‌ش ساختار است. بهره‌مندی از آموزه‌های اسلامی با تأکید بر دو اصل توحید و معاد، ضمن بهبودی، سبب ارتقا و رشد این تفکر می‌شود. هم‌چنین غایات برگرفته شده از آیات قرآن به‌عنوان اهداف سامانه خانواده اسلامی، خود در چشم‌اندازی وسیعتر، رو به سوی هدف متعالی آفرینش یعنی قرب الی‌الله دارد و زمینه‌ساز برخورداری از حیات طیبه خواهد بود. بر این اساس، مهمترین ویژگیهای بایسته در ساختار اسلامی، که در تعامل با اهداف و غایت‌نهایی است، عبارت است از: ایمان، تقوا، پاکدامنی و حسن خلق.

کلید واژه‌ها: چیهستی ساختار خانواده، رویکرد غایت‌شناسانه، قرآن و خانواده.

۱ - نویسنده مسئول: دکتری فلسفه تعلیم و تربیت

۲ - استادیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی

۳ - استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران

۳ - استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران

m.brahman@yahoo.com

rayhaneh2001@yahoo.com

safaei_m@scu.ac.ir

مقدمه

خانواده بزرگترین نهاد تربیتی است که بیشترین سهم را در تربیت انسان به عهده دارد و کوچکترین واحد اجتماعی است که عمده‌ترین تأثیر را در عرصه‌های اجتماع به جای می‌گذارد. تاریخ به ما می‌آموزد تواناترین ملتها آنانی بوده‌اند که خانواده در آنها قویترین سازمان را داشته است (عریضی، ۱۳۸۱: ۱۲). دنیای امروز بر اساس پژوهشها و بررسیها دریافته است که اگر خانواده‌ها سالم و استوار باشند، بسیاری از مسائل مربوط به حیات اجتماعی سامان می‌یابند (قائمی، ۱۳۶۹: ۱۳).

با وجود پیشرفتهای حیرت‌انگیز علم و صنعت، تهدیدها و آسیبها در دهه‌های اخیر، این نهاد را به طور جدی در عرصه جهانی به چالش کشیده و پیامدهای منفی شدیدی به بار آورده است.^(۱) هرچند مسائل مربوط به مبحث خانواده به علت چند وجهی بودن آن از دید رشته‌های مختلف پژوهشی اعم از روانشناسی، جامعه‌شناسی و حقوق مورد بررسی قرار گرفته با وجود اهمیت مسئله بنیادی و زیربنایی تشکیل ساختار، ذیل دیدگاهی جامع و کلان در رویکردی تربیتی مغفول مانده است. ساختار صحیح علاوه بر پی‌ریزی اصولی، موجبات استحکام و دوام را فراهم می‌آورد. با تفحص در منبع نورانی، مبین و حیات‌بخش قرآن (مانده/۱۶) می‌توان کلی‌ترین تا جزئی‌ترین مسائل (انعام/۶) تربیتی مرتبط با سازماندهی و بنای این کانون رشد و تعالی انسان را استخراج کرد. عواملی که به تصریح یا تلویح، سرشار از توصیه‌های کارآمد و متناسب با عصر حاضر در باب اساسی‌ترین مسائل و پاسخگویی نیاز خانواده است.

این نوشتار در پی پاسخگویی به این پرسش است که: "ساختار تربیتی خانواده در آیات قرآن چگونه ترسیم شده است و برای یافتن آن از چه رویکردی می‌توان بهره جست؟"

روش پژوهش

با توجه به ماهیت و کیفیت این پژوهش، روش آن، «توصیفی تحلیلی» است. در روش جمع‌آوری اطلاعات سعی می‌شود از منابع قابل استناد همچون کتابهای معتبر، پژوهشهای مرتبط با موضوع تحقیق، نشریات و سایتهای اینترنتی استفاده شود. ابزار پژوهش نیز شامل فرمهای «فیش برداری» و داده‌ها نیز با استفاده از شیوه‌های تحلیل کیفی، جمع‌آوری، طبقه‌بندی و تحلیل شده است. از پیچیده‌ترین مراحل تحقیق در زمینه‌های کیفی استخراج داده‌ها و تحلیل محتوایی

آنهاست. در روش تحلیل محتوا پیامهای هر متن به صورت آشکار برداشت می‌شود و مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد و پس از تبیین کیفی آنها به صورت نظام وار و کمی ارائه می‌شود (خدایاری فرد، ۱۳۸۹).

یافته‌های پژوهش

مفهوم ساختار

ساختار به معنی ساختمان، ترکیب، سبک، سازمان، بنا، تشکیلات دادن، پی‌ریزی کردن، چگونگی ساختمان چیزی، هم‌چنین ترتیب اجزا و بخشهای هر جسم و معادل آن، واژه structure^۱ است.

ساختار در اینجا شامل ویژگیهای هر یک از اعضاست که چارچوب و بدنه خانواده را تشکیل می‌دهد. ازدواج^۲ شرط اساسی تحقق ساختار خانواده است که با توجه به تنوع الگو در گستره زمانها و فرهنگها و نگرشهای ارزشی گوناگون، نسبت به هر یک از این الگوها، تعاریف متفاوتی دارد. تعابیر مختلف گویا است که دو فرد که عناصر تشکیل دهنده این بنیاد هستند، می‌باید حداقل صفاتی همچون تخالف جنسی، روابط جسمانی، پایایی و قرارداد اجتماعی را داشته باشند (بستان، ۱۳۸۸: ۶).

در اسلام نیز مفهوم خانواده مستلزم مفهوم ازدواج است؛ از این رو قیود، شرایط و پیش‌شرط‌های تربیتی در ازدواج به طور غیرمستقیم، مفهوم خانواده را تحدید می‌کند. حال پرسش این است که این ساختار با چه ویژگیهایی شکل می‌پذیرد و این ویژگیها بر چه اساسی به دست می‌آید.

فکر کلانی که می‌توان در این زمینه از آن بهره جست، نظریه عمومی سیستم‌ها است. ارسطو، افلاطون، ابن‌خلدون، مولانا و هگل از جمله دانشمندانی هستند که به مفهوم سیستم توجه کرده‌اند (زاهدی، ۱۳۸۹: ۱۲). این تفکر در خارج از محدوده هر علم معین متولد شد و در محیطی میان رشته‌ای رشد کرد.

1 - The way in which something is arranged or organized
2 - Marriage

نظریه سیستم‌ها^۱

نظریه سیستم‌ها، کل‌نگر و تا حدودی با نظریه گشتالت مرتبط است. از نظر برتالانفی^۲ - مؤسس این نظریه - سیستم، موجودیتی متشکل از عناصری مرتبط و متعامل است که این ارتباط و تعامل، نوعی کلیت و تمامیت به آن می‌بخشد (فرشاد، ۱۳۶۲: ۴۳). کل بدون هر جزء ناقص خواهد بود؛ از این رو نمی‌توان به دلخواه وجود یک جزء را نادیده گرفت. از سوی دیگر هر جزء سیستم، ویژگی‌هایی دارد که در صورت جدا شدن از سیستم، آنها را از دست می‌دهد و کارآمدی لازم را نخواهد داشت. هم‌چنین کل، واجد صفاتی است که در هیچ‌یک از اعضای تشکیل‌دهنده نیست. حاصل جمع توانایی‌های سیستم، بیشتر از توانایی حاصل جمع جبری تک تک اعضا است. سیستم با دریافت منابع مادی و انسانی و تغییر و تبدیل^۳ آنها و سعی در افزایش و بهبود بازده، بیش از آنچه نیرو می‌گیرد (به صورت نیروی انسانی، مواد و اطلاعات)، نیرو تولید می‌کند (به شکل کالا یا خدمات)؛ بدین ترتیب خود را در مقابل سکون و نابودی^۴ حفظ می‌کند.

این مجموعه به‌هم‌پیوسته در جهت هدف معینی حرکت می‌کند؛ متولد می‌شود؛ رشد می‌کند و به بلوغ می‌رسد. رابطه‌های درونی اعضا، رابطه‌های محیطی، خرده سیستم‌ها، درون‌دادها^۵ و برون‌دادها^۶ موجب حرکت به سوی تکامل سیستم می‌شود و در این مسیر همسویی، همراهی، همفکری و همکاری راه‌های رسیدن به هدف را آسان می‌سازد.

معروفترین طبقه‌بندی سیستم‌ها در نه طبقه یا سطح، توسط بولدینگ انجام شده است. از دیدگاه وی انسانی که پیش‌بینی و ساختن آینده مختص اوست در طبقه بالا و نقشی که فرد در سیستم به عهده می‌گیرد در سطح بالاتر از آن قرار دارد (الوانی، ۱۳۸۶: ۱۲).

تفکر سیستمی، چگونگی نگرش جدید مطالعه پدیده‌های طبیعی به مثابه سیستم به شمار می‌آید. این تفکر، چارچوب و روش منطقی شناخت مسئله است که جنبه‌های تجزیه‌ای و تحلیلی (اجزا) و جنبه‌های ترکیبی (کلیت) مسئله در جهت دستیابی به هدف را در بر می‌گیرد. از اصول آن می‌توان هدفمندی، کل‌گرایی^۷، نظم‌یافتگی، سازش‌پذیری و هم‌پایانی^۸ را برشمرد (حقیقت،

-
- 1 - Systems theory
 - 2 - Bertalanffy
 - 3 - Transformation
 - 4 - Entropy
 - 5 - In put
 - 6 - Out put
 - 7 - Holism
 - 8 - Equifinality

۱۳۸۷: ۲۲۵). بر خلاف روش انتزاعی و جزئی‌نگر، روش مجموعه‌نگر با ملاحظه کل و روابط کل به انسان وسعت دید می‌دهد.

نظریه عمومی سیستم‌ها به عنوان نوعی روش‌شناسی علمی و نگرش به جهان بر پایه به‌کارگیری رویکرد سیستمی است. مقصود از جهان‌بینی سیستمی بررسی پدیده‌ها از طریق در نظر گرفتن کل پدیده است (زاهدی، ۱۳۸۹: ۶۷). نگاه جامع و نظام‌مند^(۲)، ارتباط وقایع با یکدیگر در مقابل مشاهده صرف، سازگار نمودن و سامان‌دادن اجزا برای رسیدن به هدف و انتخاب ساختاری متناسب در راستای غایت از مزایای بالقوه تفکر سیستمی است.

با اینکه در قالب نظر، ارتباط و پیوند بسیار نزدیک میان دو مفهوم «سیستم» و «نگرش سیستمی» به چشم می‌خورد در عمل، وجود یکی به معنای حتمی بودن دیگری نخواهد بود؛ بدین معنا که امکان دارد یک سیستم با تمام عواملش باشد، لیکن نگرش سیستمی در آن مشهود نباشد. در واقع مجموعه‌ای از اجزای مرتبط، جدا از هم به کار گرفته می‌شود که به عدم کارآمدی سیستم در عمل منجر می‌شود. در طرف مقابل ممکن است نگرش سیستمی، اجزای غیر مرتبطی را در قالب سیستم ترکیب کند؛ اما به علت نداشتن ارتباط ماهوی، وجود هر یک، ناقض دیگری است و در نهایت به ناکارآمدی مجموعه منجر شود.

سامانه خانواده

خانواده را می‌توان به مثابه سامانه یا نظام دانست که علاوه بر برخورداری از کلیت، اهداف خاصی بر تشکیل آن مترتب می‌شود. این اهداف می‌تواند مادی، معنوی یا مجموعه‌ای از هر دو باشد. افراد و صفات هر فرد، اجزای این سامانه، و به مثابه دروندادها است و در ارتباط و تعامل با یکدیگر، اهداف ترسیم‌شده مورد نظر را به وجود می‌آورد که به منزله برون‌داد در نظر گرفته می‌شود.

بر این اساس چنانچه نهاد خانواده به عنوان سامانه‌ای لحاظ گردد، انتظار می‌رود کارکرد سیستمی داشته باشد؛ همه عناصر آن در هدفمندی سیستم خانواده، بهسازی، رشد و رفع مشکلات همکاری کنند. خانواده همانند یک سیستم علی‌الاصول باید روند رو به رشد و تکامل داشته باشد. بنابراین با توجه به رابطه هدف و انتخاب^(۳) و با عنایت به اینکه در نظام سامانمند همه برون‌دادها تحت تأثیر و منتج از دروندادهای خاص است در نخستین گام برای تشکیل ساختار خانواده لازم

است اهداف و نتایج مورد نظر بدقت بررسی شود و در گامهای بعد بر اساس اهداف، انتخاب دروندادها، یعنی معیارها و ملاکها صورت گیرد.

معیارهای تعیین و تشخیص ویژگیهای ضروری برای ساخت خانواده نظاممند از دل سیستم بیرون می‌آید؛ به عبارت دیگر معیارها بر حسب نقشی تعیین می‌شود که در آسان سازی کارکرد نهاد سامانمند ایفا می‌کند. اگر یک ویژگی بیش از دیگر ویژگی‌ها بتواند کارکرد سیستمی نهاد را تأمین کند، آن ویژگی مهمتر است.

خانواده‌هایی که بدون لحاظ ضوابط یا با معیارهای نادرست، غیرمنطقی و ناآگاهانه یا با توجه به سنتهای اشتباه شکل می‌گیرند، متأسفانه مسئله‌ساز می‌شوند و علاوه بر اینکه طبق نظریه یادشده به رشد و تکامل زوجها کمک نمی‌شود، بخش بزرگی از سرمایه انرژی و عمر، در جهت حل مشکلات ناشی از انتخاب ناصحیح تلف می‌شود؛ به عنوان مثال می‌توان فکر فرهنگی اخیر معروف به Romantic love را نام برد که توسط فیلیپ آریه^۱ مطرح شد (آریه، ۱۹۸۱: ۱۱۸) و مبنای آن برگزیدن بر اساس دوست داشتن‌های عاشقانه (سنت، ۲۰۰۴: ۵۷) است.

نقطه اشتراک بسیاری از افکار مشابه - صرف نظر از بررسی کمبودها و کاستیها - این است که دیدگاهشان به خانواده، نگاهی روزمره، شتابزده، بر اساس کسب منافع کوتاه‌مدت و بدون در نظر داشتن اهداف صحیح است؛ از این رو گسستگی آشکار یا پنهان این گونه ساختارها به علت عدم تحقق اهداف یا عدم اقناع افراد دور از انتظار نخواهد بود.

ارتقای تفکر سیستمی با بهره‌مندی از تفکر اسلامی

با وجود محاسن تفکر سیستمی، این تفکر، محدودیتها و کاستیهای دارد. برای رفع نقصها و ضعفهای این نگرش می‌توان از تفکر اسلامی به عنوان معتبرترین تفکر (به دلیل منابع جاودان و بسیار عظیم)، کامل و جامعترین آن (به سبب طرح و نظر داشتن برای همه ابعاد زندگی اعم از جسمانی و روحانی، دنیوی و اخروی) و شفافیت و مشخص بودن (به دلیل داشتن معیارها و ارزشها و اصول الهی دقیق) استمداد طلبید. در سایه این بهره‌مندی می‌توان تفکر سیستمی را به شرح ذیل تکمیل و تقویت کرد و سپس در خانواده اسلامی جاری دانست.

تفکر سیستمی معمول فقط به مسائل دنیوی و مادی نظر دارد درحالی که تفکر اسلامی جامعیت

1 - Philippe Aries

دنیوی و اخروی دارد و به دنیا و مادیات منحصر نیست. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً؛ خدایا ما را از نعمت‌های دنیا و آخرت هر دو بهره‌مند گردان» (بقره/۲۰۱).

این تفکر، روش و وسیله رسیدن به هدف را ارائه نمی‌کند؛ از این رو براساس فکر توجیه هدف با وسیله از هر وسیله‌ای می‌توان برای رسیدن به هدف مد نظر استفاده کرد درحالی که در تفکر اسلامی برای رسیدن به هدف مطلوب باید از وسایل و روشهای مناسب و مشروع استفاده کرد.^(۴)

تفکر سیستمی به تجربه افراد، که از طریق واقعیت‌های زندگی در عمل به دست آمده است، توجه نمی‌کند در صورتی که تفکر اسلامی روشهای مختلفی را در عرصه‌های گوناگون پیشنهاد می‌کند؛ به عنوان نمونه یکی از روشهای تربیتی تفکر اسلامی، روش الگوپذیری از اسوه‌های صالح و مخلص است. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ؛ به راستی که پیامبر خدا برای شما مقتدایی نکوست» (احزاب/ ۲۱). سنت پیامبر(ص) و سیره معصومین، الگوی شایسته تربیتی در زندگی است؛ چنانکه پیامبر فرمودند: بهترین شما کسی است که برای خانواده خود بهتر باشد و من از همه شما برای خانواده‌ام بهترم (حرعاملی، ج ۱۴: ۱۲۲، ح ۸).

مبدأ تفکر سیستمی، حس، تجربه و آزمایش بشری است؛ بنابراین به دلیل میزان جهل انسان نسبت به جهان، روشی نارساست و نمی‌تواند شناخت کلی از جهان ارائه کند. برای جبران این کمبود باید به منبع وحی به عنوان مبدأ تفکر اسلامی توجه کرد و مهمترین مبانی وجودشناختی دیدگاه اسلام شامل مبدأمندی، مقصدمندی، مرتبت‌مندی و برخورداری از وحدت حقیقی هستی (بهشتی، ۱۳۸۹: ۳۳ و ۳۴) لحاظ گردد. تفکر اسلامی با توجه به ماهیت از اویی و به سوی اویی جهان هستی «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (بقره/ ۱۵۶)، مبدأ و معاد جهان را پیدا، و با توجه به آن چگونگی آفرینش جهان، حرکت جهان و جهت آن را تبیین می‌کند.

بر مبنای تفکر اسلامی، جهان هستی به گونه‌ای آفریده شده است که با حرکت تکاملی انسان متناسب باشد. کل جهان هستی و آفرینش به صورت مجموعه‌ای هماهنگ و هدفدار، تحت تدبیر و مدیریت عالی الهی قرار دارد. تفکر اسلامی، جهان‌بینی توحیدی، و به جهان بعد از این جهان نیز معتقد است؛ بنابراین چشم‌انداز تفکر سیستمی را، که دامنه‌اش فقط در این جهان است، گسترش می‌دهد و به افراد کمک می‌کند نگرش وسیعتری (از دنیا و آخرت) به دست آورند.

تفکر سیستمی در پرتوی بهره‌مندی از حمایت‌های اصلاحی بیان‌شده، توان استفاده را در نظام خانواده اسلامی می‌یابد (گزاره نخست).

بیشتر نیز بیان شد که هر سیستم برای رسیدن به اهدافی (برونداد) تشکیل می‌گردد و گزینش

عوامل دیگر آن از جمله ساختار در راستای رسیدن به اهداف صورت می‌پذیرد (گزاره دوم). از این دو گزاره نتیجه می‌شود که برای به‌دست آوردن ملاکهای ساختاری خانواده اسلامی به عنوان سیستم، ابتدا لازم است اهداف سامانه خانواده اسلامی در رویکردی غایت‌شناسانه مورد توجه و بررسی قرار گیرد.^(۵)

رویکرد غایت‌شناسانه در پرتوی توحید و معاد

آفرینش جهان هستی غرض و غایتی حکیمانه دارد. چون انسان آفریده خداست، نمی‌تواند فارغ از غایت آفرینش باشد و غایت آفرینش وی باید با غایت آفرینش جهان هماهنگ باشد. آیات فراوانی درباره هدفمندی جهان و انسان^(۶) در قرآن آمده و تعبیر «وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» در مورد هر دو به کار رفته است. مصداق حقیقی غایت زندگی انسان از دید دین قرب الی الله است و هیچ هدفی متعالی‌تر از آن نیست. تحصیل همه کمالات، مقدمه قرب به خدا و نهایت تربیت انسان در گروهی رسیدن به مراتب آن است.

تحقق توحید، پذیرش ربوبیت خداوند به عنوان یگانه رب حقیقی جهان و انسان، انتخاب و التزام آگاهانه و اختیاری نظام معیار ربوبی در همه مراتب و ابعاد زندگی (فردی و اجتماعی)، تنها راه قرب الهی است که در کلام قرآن حیات طیبه نام دارد. «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (نحل/۹۷).

حیات پاک در اصطلاح اسلامی نوعی زندگی است که انسان در ارتباط با خدا، مبدأ و غایت حقیقی جهان را باز می‌شناسد و به آن می‌گردد (باقری، ۱۳۸۹: ۲۰ و ۱۹).

در این زندگانی انسان، فانی نیست و حیات، موجودیت و هویت او در این دنیا به پایان نمی‌رسد و مرگ توان تجزیه و زوال آن را ندارد؛ بنابراین، حیات و زندگی ابدی دارد و انسانها عموماً و اهل ایمان بویژه به پذیرفتن این هدیه ارزشمند دعوت شده‌اند که عصاره فلسفه رسالت است. «اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ: چون خدا و رسول، شما را به آنچه مایه حیات ابدی شماست. دعوت کنند، اجابت کنید» (انفال/۲۴).

این بینش معادباورانه در تمامی عرصه‌های زندگی ساری و جاری است؛ چنانکه زندگی خانوادگی نیز به صورت نامحدود در خط سیری واحد و غیر منقطع از دنیا به سوی آخرت و تا ابدیت بیان شده است (طباطبایی، ج ۱۱: ۴۷۴). «کسانی که خود و... و همسران شایسته آنان و...

داخل بهشت می‌شوند و ملائکه نیز از هر دری بر آنان وارد می‌شوند؛ درحالی که می‌گویند سلام بر شما به سبب صبری که کردید؛ پس خوب خانه آخرتی نصیب شما شد» (رعد/۲۳).
 در باور دینی با تکیه بر دو عنصر توحید و معاد، حیات طیبه هم در دنیا و هم در آخرت به افراد عطا خواهد شد (نجفی خمینی، ج ۹: ۲۸۹). آغاز تحقق حیات طیبه از همین سراسر است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰: ۱۱۰) و دستیابی به سعادت جاوید اخروی، تنها از مسیر ایمان و عمل صالح در زندگی دنیا میسر است. سبک و روش چگونگی زیستن و به حیات طیبه رسیدن، ارمغانی است که در کنار گوهر حیات و زندگی در آموزه‌های دینی به بشر داده شده است.
 گرچه شکل‌گیری حیات طیبه در پرتو مشیت و هدایت الهی و با استمداد از عنایات او امکان‌پذیر است بر اساس سنت الهی لزوم تکیه بر اسباب و علل، این مهم نیازمند فراهم آوردن انواع مقدمات، زمینه‌ها و شرایط مناسب است.

اهداف تشکیل خانواده مبتنی بر رویکرد غایت‌شناسانه

فهرست اهداف هر سامانه در نظام اسلامی - خانواده در اینجا و دیگر نظام‌های خرد^(۷) - به عنوان «غایت اختصاصی» در خدمت هدف کلان شریعت، یعنی قرب الی الله به عنوان «غایت مشترک» قرار می‌گیرد؛ بدین مفهوم که با حفظ اهمیت به اعتبار اهداف متوسط، ثانوی و واسطی آفرینش در ارتباط طولی با هدف غایی زندگی پاک، جهت‌دهی و ارزش‌گذاری می‌شود؛ از این رو در اسلام افزون بر اینکه ازدواج و تشکیل خانواده به خودی خود می‌تواند هدف قرار بگیرد و به تعبیری مطلوبیت ذاتی دارد از مطلوبیت غیري نیز برخوردار است که آن رسیدن به قرب و کمال است.

بعضی از مهمترین اهدافی که بر تشکیل خانواده مترتب است، عبارت است از:

۱ - تداوم نسل که در قالب تولید مثل (شوری/۱۱) و مراقبت از فرزندان (بقره/۲۳۳) بقای نسل بشر را تضمین می‌کند.

یکی از خواسته‌های غریزی انسان، نیاز به پدر و مادر شدن است و پاسخ به این خواسته با تشکیل خانواده تأمین می‌شود. از فرزند با تعابیر ثمره ازدواج (بقره/۱۸۷)، زینت زندگی دنیا (کهف/۴۶) و عامل شکرگزاری والدین (اعراف/۱۸۹) نام برده شده است.

از طرفی انسان طبق ندای فطرت، فرزند خود را تداوم وجود خویش می‌داند و در صدد است

که از طریق بقای فرزند، حیات پایان‌پذیر خود را دائمی سازد؛ بنابراین به سلامت و سعادت فرزندش اهتمام می‌ورزد. علی (ع) در نامه معروفش به امام حسن مجتبی (ع) می‌فرماید: وجد تک بعضی بل وجد تک کلی، حتی کان شیئا لو اصابک اصابنی و کان الموت لواتاک اتانی فعنانی من امرک ما یعینی من امر نفسی».

هم‌چنین در الگوی اسلامی، مراقبت خانوادگی بر غیر آن ترجیح داده می‌شود؛ زیرا هیچ نهاد یا مؤسسه‌ای حتی در بهترین موقعیتها نمی‌تواند فضای ارتباطی عاطفی طبیعی بین والدین و فرزندان را به وجود آورد.

چگونگی بقای نسل نیز دارای اهمیت است؛ زیرا تولید و تکثیر از راه‌های غیر مشروع نیز ممکن است؛ ولی در سایه ازدواج، نسلی با نسب پدید می‌آید.

۲ - کنترل اجتماعی از طریق نظارت مستقیم و متقابل یا غیر مستقیم اعضای خانواده تحقق می‌پذیرد. (تحریم / ۶) از عوامل کنترل غیر مستقیم می‌توان به ارضای جسمی و عاطفی همسران و ارضای عاطفی فرزندان اشاره کرد. مشاهده شده است انحرافات اجتماعی تا حد زیادی از محرومیت افراد از کانون خانواده نشأت می‌گیرد (بستان، ۱۳۹۰: ۳۶).

۳ - رشد شخصیت و احساس مسئولیت اجتماعی؛ ازدواج اولین مرحله خروج از خود طبیعی فردی و توسعه پیدا کردن شخصیت انسان است (مطهری، ۱۳۹۰: ۲۵۲ و ۲۵۱). فرد در پرتوی آن می‌تواند به شخصیت اجتماعی خود دست یابد و پختگی شخصیت پیدا کند (مکارم شیرازی، ۱۳۶۸: ۴۶۵). متعهد شدن در برابر دیگران و فراهم شدن زمینه رشد اجتماعی را در هیچ عمل و رفتار فردی و اجتماعی دیگر نمی‌توان سراغ گرفت.

۴ - گسترش فرهنگ دینی که مراد جامعه‌پذیری و آموزش دینی اعضا است. البته این هدف به خانواده منحصر نیست؛ نهادهای آموزشی نیز در آن مؤثر است؛ لیکن نقش بنیادی و تأثیرگذار خانواده انکارناپذیر است. در این زمینه همکاری و حمایت معنوی اعضای خانواده بویژه همسران با یکدیگر و از هم قابل توجه است.

۵ - مودت و رحمت به عنوان «جعل الهی» نام برده شده است (روم / ۲۱) و جز از مبدأ توحیدی بر نمی‌آید و خانواده از برجسته‌ترین جلوه‌گاه‌های آن است؛ زیرا از یک طرف، دو فرد را به یکدیگر پیوند می‌دهد و از سوی دیگر، سبب می‌شود که هر دو بویژه زن بر فرزندان خردسال خود - که در تأمین نیازهای حیاتی خویش عاجز و ضعیفند - مهر بورزند و به پناه‌دادن، نگهداری، پوشش، تغذیه و تربیت آنها اقدام کنند. اگر این مهرورزی نبود، نسل بشر منقرض می‌شد و نوع

انسان هیچ‌گاه امکان حیات نمی‌یافت (طباطبایی، ج ۱۶: ۱۶۶).

۶- تأمین آرامش روحی همسران که مقصود ارضای توأمان نیازهای جسمی و نیازهای عاطفی است. این آرامش از اینجا ناشی می‌شود که این دو جنس، مکمل یکدیگر و مایه شکوفایی و نشاط و پرورش یکدیگر هستند (مکارم شیرازی، ۱۳۶۸، ج ۱۶: ۳۹۱).

هریک از زن و مرد به خودی خود ناقص و نیازمند دیگری است و از مجموع آن دو، واحدی تام به وجود می‌آید. به دلیل همین نقص و نیازمندی است که هر یک از آن دو به سوی دیگری کشیده می‌شود تا با پیوند با او آرامش یابد؛ زیرا هر ناقصی مشتاق کمال خویش است و هر نیازمندی به کسی یا چیزی مایل است که نیاز او را برطرف سازد. انسان به تنهایی نمی‌تواند از ظرفیتهای وجودی خود بهره‌برداری کند و این ظرفیتهای بیش از اینکه مادی و غریزی باشد، روحی است و شاهد این مطلب مهمترین فلسفه تشکیل خانواده است.

همه این موارد را می‌توان از اهداف ازدواج بر شمرده؛ ولی قرآن علت تشکیل خانواده را رسیدن به آرامش روحی و روانی می‌داند.

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم/ ۲۱): و از نشانه‌های او اینکه از اینک [نوع] خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدانها آرام گیرید و میانتان دوستی و رحمت نهاد. آری در این [نعمت] برای مردمی که می‌اندیشند، قطعاً نشانه‌هایی است.

در این زمینه با لام تعلیل، علت آن بیان، و به حکمتی اشاره شده است که بدون آن، هیچ‌یک از اهداف، قابل تحقق نیست؛ بدون آرامش روانی، نه بسترسازی مودت و رحمت مهیا می‌شود، نه نسل سالم و صالح پدید می‌آید، نه کنترل اجتماعی اتفاق می‌افتد و نه فرهنگ و ارزشهای دینی و آرمان توحید گسترش می‌یابد.

کاوشهای میدانی نشان می‌دهد که اضطراب روانی و عدم تعادل روحی، نقش عمده‌ای در فسادهای اخلاقی و اجتماعی دارد و بیشتر جنایات هولناک و خودکشیها در میان مجردها و به دست آنها صورت می‌گیرد.^(۸)

آیه در سیاق آیاتی قرار دارد که خداوند از قدرت‌نمایی و بیان نشانه‌های حضور خود سخن می‌گوید. در نتیجه تشکیل خانواده، مقدس و محل تجلی و حضور خداوند است. توصیه‌های اسلامی به‌وجود آورنده آرامش حقیقی و دائمی در روابط درون خانواده است (پورامینی، ۱۳۸۸:

۷). تشکیل خانواده می‌تواند سهمی اساسی در آرامش روانی و سازندگیهای اخلاقی و اجتماعی

ایفا کند و این، رمز تأکید قرآن و احادیث اسلامی بر تشکیل خانواده و تحکیم آن و پیشگیری از فروپاشی این کانون مقدس است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۰: ۲۶۲ و ۲۶۳)؛ در نتیجه چون هدف نهایی، آرامش است، لازم است تمام معیارهای ازدواج، فرد را به این هدف نزدیک کند و در غیر این صورت، آن معیار ویژگی اصلی به شمار نمی‌رود؛ از این رو تمام ویژگیهای فردی، جسمی، اخلاقی، اجتماعی، اعتقادی و خانوادگی را از دریچه آرامش باید نگریست و سهم آن را در آرامش زندگی انسان بررسی کرد و نباید فقط مقوله آسایش را در ازدواج در نظر گرفت.

صفات متناظر با اهداف

با توجه به نگرش کلیتی در سیستم خانواده، اهداف و علل آنها راهنمای به دست آوردن معیارهاست. آموزه‌های دینی علاوه بر کاشفیت اهداف، بهترین منبع استخراج ویژگیهای ساختاری و صفات تربیتی است.

صفات «مشترکی» برای هر دو فرد در آغاز لحاظ می‌شود. برخورداری از صفات مورد نظر، نگهداشت و پروراندن آنها سبب می‌شود تا هم این بنیاد بدرستی شکل پذیرد و هم در ادامه، کارایی مطلوبی داشته باشد؛ از این رو انتخاب شایسته، نقشی مهم در پایداری و رسیدن سامانه خانواده به اهداف دارد. اشتباه در گزینش فرد از اشتباهات راهبردی در ساختار خانواده است که اثر منفی و ویرانگر خود را بر تمام زندگی زناشویی خواهد گذاشت که علاوه بر جبران ناپذیر بودن، مانع رسیدن سامانه خانواده به اهداف آن خواهد شد.

برخی از معیارها دارای ارزش بنیانی، اساسی و اولیه است و به عنوان ویژگیهای ضروری و مطلق مطرح است.

ایمان

در آموزه‌های اسلامی در انتخاب بر اصل «کفو» به معنای همتایی و همانندی تأکید شده است؛ بدین معنا که دو فرد در ویژگیهای مناسب برای تشکیل خانواده، مشابه و تقریباً همتا باشند. کفویت دارای مصداقهای فراوان شخصی، شناختی، فرهنگی، خانوادگی و اقتصادی است (مظاهری، ۱۳۸۴: ۱۳۴ تا ۱۵۲). نخستین مرتبه از کفو بودن همسانی مذهب و دین است (حسینی، ۱۳۸۹: ۵۵). در نگاه دینی این همسانی بیشتر در خصوص ایمان است و زن و مرد به سبب ایمان، همتای یکدیگر دانسته شده‌اند. در نظر داشتن ایمان دو همسر بسان والاترین سنجه، سعادت

خانواده را تأمین می‌کند. باورهای دینی به عنوان نگرش اصلی و محوری به طور مستقیم و غیر مستقیم بر همه ابعاد زندگی فرد مانند شخصیتی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصاد، هدف زندگی و حتی جنبه‌های جزئی‌تر مانند تفریحات، علایق و ترجیحات رفتاری اثرگذار است (آذربایجانی، ۱۳۸۲: ۱۶۲).

از دید قرآن، ایمان، قلبی و اعتقاد باطنی است که آثار آن در رفتار ظاهری و بدنی نیز ظاهر شود (طباطبایی، ج ۱۶: ۴۶۹)؛ بنابراین اگر فردی، ایمان و باورهای دینی مناسبی نداشته باشد، فاقد شرایط به شمار می‌رود؛ هرچند ویژگیهای دیگر را در حد مناسب دارا باشد؛ به همین سبب مرد یا زن بی‌ایمان غیر کفو دانسته شده است (بقره / ۲۲۱). در تفسیر کلام یادشده چنین آمده است: ازدواج میان دو قلب، که هم عقیده نیستند، حرام است. اگر چنین ارتباطی برقرار شود، فریبنده است و بی‌پایه و سست خواهد بود؛ زیرا این دو در این ارتباط هدفی الهی نخواهند داشت و این پیوند زندگی بر اساس برنامه الهی نخواهد بود و از آنجا که خداوند به انسان کرامت و برتری بر دیگران بخشیده است (اسرا/ ۷۰)، نمی‌خواهد هدف از ایجاد این پیوندها، گرایشها و امیال حیوانی باشد؛ بلکه می‌خواهد انگیزه این پیوند، متعالی و بلندمرتبه باشد تا جایی که به اهداف بلند خدایی برسد و با این ارتباط، بین این دو فرد، مشیت و برنامه الهی به صورت پاکیزه و متعالی ارتباط برقرار شود (شریف قرشی، ۱۳۸۹: ۵۵).

آموزه‌های دینی به دلایل متفاوتی به ویژگی ایمان ارزش داده است. به طور کلی، ایمان از دو راه مهم بر ثبات ساختار تأثیر می‌گذارد: نخست از راه تقویت و تحکیم مبانی اخلاق فرد و دوم در معنابخشیدن به زندگی و ایجاد حس رضایت در افراد.

البته اسلام به ایمان و اسلام رسمی اکتفا نمی‌کند و پایبندی عملی شخص را به لوازم ایمان نیز مورد اهتمام قرار داده است (بستان، ۱۳۸۸: ۲۰۳). بنابراین صرف ایمان باعث همتایی دو نفر نمی‌شود و باید مراتب ایمان و ویژگیهای اخلاقی را نیز در نظر گرفت.

تقوا

تقوا، که از مراتب بالای ایمان است به معنای پایبندی به ارزشهای اخلاقی و خویش‌داری است. فردی که اهل تقوا باشد در رعایت حقوق خانواده، فراهم آوردن زمینه‌های آرامش، عفت و پاکدامنی خود از دیگران موفقتر است. تقوا همچون جامه‌ای است برای پوشش عیوب، نگهدارنده از گناه و مایه زیبایی معنوی انسان بیان شده است (اعراف / ۲۶) و کرامت، منحصر در تقواست (حجرات / ۱۳). ویژگیهای پاک بشری ناشی از خدا باوری و تقوای پیشگی است و تقوا نیز

حاصل توحید و معاد اندیشی است. از حضرت علی (ع) نقل شده است که فرموده‌اند «هر که از درون خود پنددهنده و بازدارنده‌ای نداشته باشد، عوامل بیرونی برای او فایده‌ای نخواهد داشت» (دشتی، ۱۳۶۹: ۶۴۷). هم‌چنین امام حسن (ع) در پاسخ فردی که برای ازدواج دخترش مشورت خواسته بود، فرمودند «او را به همسری مردی با تقوا در آور؛ زیرا اگر دختر تو را دوست داشته باشد، گرامیش می‌دارد و اگر دوستش نداشته باشد به او ستم نمی‌کند» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷: ۸۷).

بسیاری از مشکلات خانواده‌ها به این دلیل است که طرفین به اصول و ارزشهای دینی و اخلاقی پایبند نیستند و رفتارهای خلاف و ناشایستی را مرتکب می‌شوند بدون اینکه از آن بیمناک باشند.

پاکدامنی

در آموزه‌های دینی از ویژگی پاکدامنی نیز ذیل کفویت یاد شده است. (نور/ ۲۶). ضرورت مجانست و هم‌سنخی دو فرد در طهارت و پاکی برای بنیان‌نهادن ساختار خانواده از آیات قرآن نتیجه می‌شود. طیب به معنی بودن بر وضع اصلی خود است به طوری که از هر چیزی که آن را کدر و فاسد کند، خالی و عاری باشد (طباطبایی، ج ۱۲: ۳۴۴). طبع پاکی که به گناهان آلوده نشده، طالب پاکی و مجذوب پاکی است و جز پاکی را به خود جذب نمی‌کند و تا سنخیت نباشد، دو موجود متخالف با یکدیگر اتحاد پیدا نخواهند کرد؛ چنانکه فرد ناپاک، لیاقت بیش از آن را ندارد و به همان پلیدی متمایل است (نور/ ۳).

یکی از ویژگیهای همسران بهشتی، طهارت و پاکی آنان دانسته شده است.^(۹) طهارت یعنی علاوه بر آلوده‌نبودن به گناه از نظر روحی نیز دارای صفای باطن باشند؛ آن‌سان که گرد رذایل اخلاقی که معمولاً به پیوند و ساختار خانواده آسیب می‌رساند بر آنها ننشسته است.

رعایت پاکدامنی نه تنها در جلوت و آشکار ذیل وصف «احسان» و منع از رابطه نامشروع (انبیا/ ۹۱؛ تحریم/ ۱۲؛ نور/ ۴ و ۲۳) تصریح شده، بلکه در خلوت و پنهان نیز تحت عنوان پرهیز از «اتخاذ اخدان» و رابطه دوستانه با جنس مخالف (مائده/ ۵ و نساء/ ۲۵) برای هر دو فرد به صراحت بیان شده است. (برزگرشانی، ۱۳۸۶: ۲۴۷).

حسن خلق

از جمله فضایل اخلاقی، اتصاف به اخلاق نیک است. همسرانی که در سراسر زندگی

می‌باید یکدیگر را در کنار هم نظاره‌گر باشند، اگر یکی یا هر دوی آنان خوش خلق نباشند، ساختار زندگیشان گسسته می‌شود.

برخی از مفسران مراد از احسان را در آیه شریفه (الرحمن/۷۰) زیبایی سیرت بیان کرده و خوش خلقی را برترین مصداق آن دانسته‌اند (بهجت‌پور، ۱۳۸۶، ۲۵۱).

رسول گرامی اسلام فرمود هنگامی که شخصی برای خواستگاری نزد شما آمد و از اخلاق و دین او راضی بودید، دخترتان را به ازدواج وی در آورید و الا فتنه و فساد بزرگ در زمین اتفاق می‌افتد (کلینی الرازی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۴۷).

حسن خلق یکی از ارکان مهم ایمان است (مجلسی، ج ۷۵: ۹۳). درجات ایمان افراد به حسن خلق آنها مربوط می‌شود (مجلسی، ج ۷۱: ۳۷۳). نیک ایمانترین مردمان کسی است که خوش اخلاقترین آنها باشد و با خانواده‌اش مهربانتر باشد (مجلسی، ج ۷۱: ۳۸۷). اخلاق نامناسب نشانه ضعف ایمان است؛ گرچه بد رفتاری و سوء خلق ممکن است برای لحظاتی زمام نفس افراد را از دستشان برباید. اگر این رفتار ملکه نشده باشد، هم‌چنان تحمل‌پذیر است؛ اما چنانچه صفت راسخ و ماندگار نفسانی شود، مقابله با آن بسیار دشوار خواهد بود (بهجت‌پور، ۱۳۸۶: ۲۵۱).

این ملاکها به همراه سلامت جسم و روان، صفات مشترک اصلی لازم برای ساختار خانواده و مقوم آن، و دیگر صفات، ویژگیهای مکمل، یاریگر یا مختص است.

تأثیر صفات در رسیدن به اهداف

با توجه به ویژگیهای سیستم، ویژگیهای ساختاری علاوه بر سنخیت، نقش آسانگری را برای رسیدن به هدف نیز دارد. و از آنجاکه آرامش تعالی‌بخش مهمترین هدف سامانه خانواده بیان شد، رابطه هر یک از صفات با آرامش ارزیابی می‌شود.

رابطه ایمان و آرامش

یکی از کارکردهای مهم ایمان رسیدن به امنیت است که شامل همه انواع آرامش می‌شود. «الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ يُهْتَدُونَ» (انعام/۸۲): آنها که ایمان آوردند و ایمان خود را با شرک و ستم نیالودند، ایمنی واقعی از آن آنهاست و آنها هدایت یافته‌اند. مراد از آرامش مؤمنان این نیست که در زندگی خانوادگی با مشکلات روبه‌رو نمی‌شوند یا همه مراحل دشوار زندگی را براحتی طی می‌کنند؛ بلکه افراد با ایمان طبق وعده الهی، خداوند را

یاور خود می‌دانند که آنها را از تاریکی به روشنایی می‌برد. «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (بقره/ ۲۵۷). «این افراد با توکل (طلاق/ ۳) و اعتماد بر خداوند پس از کارها، نتیجه کار را به او واگذار می‌کنند (بقره/ ۶۲) و به قضای الهی راضی و در برابر امر وی تسلیم هستند؛ از این رو حتی اگر کارشان به نتیجه مطلوب نرسد، یقین دارند ضرری متوجه آنها نمی‌شود و از این نظر آرامش دارند؛ به همین دلیل چنین افرادی دچار بیماریهای روحی و روانی نخواهند شد که معمولاً افراد بی‌ایمان گرفتار آن می‌شوند.

رابطه تقوا و آرامش

ایمان زیربنای سلامت و آرامش روان، و تقوا به عنوان فضیلت اخلاقی ما بعدالایمان (۱۰)، عامل بقای آرامش روانی است. تقوی نیز در پیشگیری از مبتلا شدن به آسیبهای روانی تأثیر مهمی دارد. از وعده‌های خداوند است که دوستان و اولیایی که به دو صفت ایمان و تقوا متصف باشند در دنیا و آخرت در امنیت و آرامش به سر می‌برند و خداوند هم خلف وعده نمی‌کند. «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ * الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ * لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ *»: آگاه باشید (دوستان و) اولیای خدا نه ترسی دارند و نه غمگین می‌شوند؛ همانان که ایمان آوردند و (از مخالفت فرمان خدا) پرهیز می‌کردند در زندگی دنیا و آخرت، شاد (و مسرور)ند (یونس/ ۶۲ تا ۶۴).

رابطه پاکدامنی و آرامش

عفاف به منزله قوه بازدارنده از افراط است که در صورت ملکه شدن، حاکمیتش در بیرون ظاهر می‌شود؛ به عبارت دیگر تقوای بیرونی، تجلی عفاف درونی است. ندای دعوت به پاکدامنی از درون آدمی نشأت می‌گیرد و دین نیز آن را تأیید می‌کند؛ از این رو ایمان بر آن تأثیر مستقیم دارد. فردی که ایمان دارد، خداوند را ناظر رفتار خود می‌بیند و هرگز به ناپاکی و بی‌عفتی تن نمی‌دهد. روابط نامشروع بر آرامش روانی زوجین تأثیر نامطلوبی خواهد داشت که اسلام برای آن مجازات سنگینی را پیش‌بینی کرده است (نور/ ۲ و ۳).

رابطه حسن خلق و آرامش

پیامبر در پاسخ فردی که از چیستی دین پرسید، چندین بار حسن خلق را بیان فرمودند (عروسی الحویزی، ۱۴۱۵، ۸۳). زندگی با اخلاق نیکو، خوش می‌شود (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ح ۴۲۶۳). صاحب این ویژگی در معاشرت با افراد و خانواده موجب خشنودی و انبساط روحی و

قلبی می‌شود. از پیامدهای مهم حسن خلق، آرامش، محبوبیت و امنیت اجتماعی است (هندی، ۱۳۸۸: ۱۱۲).

ارتباط صفات با هدف غایی

بهره‌های هریک از صفات ساختاری تقوا، پاکدامنی و حسن خلق متفرع بر صفت ایمان است. از نگاه قرآن، داشتن آرامش روانی به داشتن ایمان منوط است. در واقع باورمندی اعتقادی لازمه رسیدن به آرامش است. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ» (فتح/ ۴): او کسی است که آرامش را در دل‌های مؤمنان نازل کرد تا ایمانی بر ایمانشان بیفزایند. رسیدن به آرامش در سایه افزایش ایمان حالت تضاعفی دارد؛ یعنی به هر میزان که ایمان افزایش یابد، آرامش روانی هم افزایش می‌یابد.

تمامی رفتار فرد باایمان، اعم از بنای ساختار خانواده، ازدواج، حتی دوست‌داشتن دیگران و محبت به همسر نه از روی خودخواهی، بلکه با انگیزه قرب به خداوند و رسیدن به زندگی پاک انجام می‌شود. فرد برخوردار از چنین بینش و رفتار به علت اتصال به عشق حقیقی و الهام و بهره‌مندی از آن، توان پایداری بیشتر و شکیبایی افزونتری در برابر سختیها و مشکلات زندگی می‌یابد.

ایمان علاوه بر اینکه مهمترین صفت در رسیدن به اهداف خانواده است، مؤثرترین عامل در رسیدن به غایت نهایی آفرینش یعنی حیات طیبه نیز هست (نحل / ۹۷). ایمان، روح حیات طیبه است و بقای آن به عمل صالح نیاز دارد. حیات طیبه این است که انسان دلی آرام و روحی مؤمن داشته باشد و مشمول تأییدات الهی قرار گیرد؛ این‌گونه افراد خوف و حزنی ندارند (قرائتی، ج ۶: ۴۵۱)؛ بنابراین هدف غایی حیات طیبه دربردارنده اهداف ساختاری بویژه آرامش است؛ زیرا طبق بیان یادشده، آرامش در درون زندگی پاک ملحوظ است.

نتیجه‌گیری

برای پاسخگویی به پرسش ماهیت ساختار تربیتی خانواده در رویکرد غایت‌شناسانه، ابتدا به طور اجمال به نظریه سیستمی پرداخته شد.

سیستم، مجموعه‌ای است به هم پیوسته که در جهت معینی حرکت می‌کند و دارای اجزای اصلی و مؤثری همچون درون‌داد و برون‌داد است. منظور از تفکر سیستمی، بررسی پدیده‌ها از طریق

در نظر گرفتن کل پدیده است. هدفمندی، کل‌گرایی و هم‌پایانی از ویژگیهای آن است. در خانواده نیز بسان هر سامانه برخوردار از اجزا و کلیات، بروندادها شامل اهداف و دروندادها، ویژگیهای افراد تشکیل دهنده خانواده است. از آنجاکه این سامانه اصولاً روندی رو به تکامل دارد، مشمول تفکر سیستمی نیز می‌شود.

تفکر سامانمند حاکم بر نظام خانواده در صورت اصلاح و تکمیل توسط آموزه‌های اسلامی با چشم‌انداز به اهداف، یاریگر صفات اولیه لازم بنیانگذاری خانواده اسلامی است. هدف غایی آفرینش، قرب الی الله است. این هدف از حیث آثاری که در وجود فرد به بار می‌آورد، حیات طیبه خوانده می‌شود. اهداف نظامهای مطلوب اسلامی همچون خانواده، مجموعه‌ای از اهداف ثانوی است که در پرتوی توحید و معاد و در راستای رسیدن به حیات طیبه شکل می‌پذیرد. بعضی از مهمترین اهداف خانواده عبارت است از: تولید مثل، کنترل اجتماعی، گسترش فرهنگ دینی، رشد شخصیت و احساس مسئولیت اجتماعی، مودت و رحمت و مهمتر از همه آرامش روحی.

سامانه خانواده برای رسیدن به این اهداف، نیازمند ساختاری ویژه است تا با این گزینش علاوه بر صورت‌بندی بنای صحیح، تحقق اهداف نیز میسر شود. ایمان، تقوا، حسن خلق و پاکدامنی صفات تربیتی است که ضمن مطلوبیت ذاتی به دلیل سنخیت با اهداف، آسان‌کننده رسیدن به غایات مد نظر است.

یادداشتها

- ۱ - یکی از مشکلات، پدیده طلاق و فروپاشی ساختار خانواده است. به گزارش یونسکو در کشورهای صنعتی جهان از هر چهار مورد ازدواج، سه مورد به جدایی می‌انجامد (سجادی، ۱۳۸۳: ۱۴۶). در ایالات متحده محاسبه فراوانی طلاق نسبت به کل جمعیت نشان می‌دهد از هر هزار نفر، ۴/۱ نفر به جدایی اقدام می‌کنند (وارد، ۱۹۹۸: ۲۹۶) و در حدود دو میلیون کودک امریکایی، سالانه جدایی والدین را تجربه می‌کنند (گراسک، ۱۹۸۸: ۴۱۱). میزان فروپاشی خانواده در کانادا به بیش از ۲۷۰ هزار نفر در سال ۱۹۹۱ رسید (الان، ۲۰۰۱: ۲۵). در دیگر کشورهای اروپایی مانند سوئد، دانمارک، مجارستان، فنلاند، آلمان و فرانسه، هر سال بیش از سیصد طلاق در مقابل هزار ازدواج واقع می‌شود (گراسک، ۱۹۸۸: ۴۱۲).
- طلاق در کشورهای اسلامی سیر صعودی نگران‌کننده‌ای دارد؛ از باب نمونه در عربستان سعودی ۲۴ درصد ازدواجها به جدایی می‌انجامد؛ در کویت به ازای هر چهار ازدواج، یک مورد به طلاق می‌انجامد (بهشتی، ۱۳۹۲: ۷۴). براساس آمار سازمان ثبت احوال ایران در سال ۱۳۸۶ در مقابل هر ۸/۴ ازدواج یک طلاق ثبت شده است (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷: ۸).

- با توجه به سنت پرهیز از طلاق و استبداد مردان در کشورهای اسلامی، آمار یادشده به هیچ وجه نمی‌تواند گویای واقعیت فروپاشی نهاد خانواده باشد. بی‌تردید واقعیت در این کشورها از گزارشهای رسمی تلختر است.
- ۲ - نظام مند به مجموعه‌ای اطلاق می‌شود که اجزای آن منسجم و مرتبط باشد و جملگی هدف مشخصی را دنبال کند. نظام معادل کلمه سیستم است.
- ۳ - هدف، حقیقت مطلوبی است که اشتیاق رسیدن به آن، محرک انسان است به اجرای کارها و انتخاب وسیله‌هایی که آن حقیقت را قابل وصول می‌نماید. (جعفری، ۱۳۷۶، ج ۱: ۸۰). پس از مشخص شدن هدف، افراد با آگاهی و بصیرت به انتخاب دست می‌زنند.
- ۴ - مطهری (ره) در مورد اینکه «هدف وسیله را توجیه نمی‌کند»، می‌نویسد: برای حق باید از حق استفاده کرد. یکی از راه‌هایی که از آن راه بر دین از جنبه‌های مختلف ضربه وارد شده است، رعایت نکردن این اصل است که ما همان طور که هدفمان باید مقدس باشد، وسایلی هم که برای این هدف مقدس استخدام می‌کنیم، باید مقدس باشد؛ یعنی به نفع دین هم نباید بی‌دینی کنیم. دین اجازه نمی‌دهد ولو به نفع خودش ما بی‌دینی کنیم. «أَدْخِ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ» (مطهری، ۱۳۸۶: ۳۵).
- ۵ - اهمیت اهداف تا بدان حد است که توصیه می‌شود چنانچه افراد بدون توجه به چنین اهدافی زندگی خانوادگی را آغاز کردند، باز هم تلاش کنند در برنامه‌ها و رفتارهای خود آنها را حاکمیت بدهند.
- ۶ - (زمر/۵)، (ص/۲۷)، (حجر/۲۱-۲۲)، (عنکبوت/۲-۳)، (روم/۸)، (قیامت/۳۶)، (جاثیه/۲۴-۲۶)، (یونس/۵-۶)، (اعلیٰ/۱-۳)، (طه/۴۹-۵۰)، (ذاریات/۵۶)، (بقره/۴۶ و ۲۸۵)، (انشقاق/۶)، (مائده/۱۸)، (تغابن/۳)، (احقاف/۳)، (مؤمنون/۱۵)، (انبیاء/۱۶)، (دخان/۳۸).
- ۷ - نظام اقتصادی، نظام قضایی، نظام سیاسی، نظام اخلاقی، نظام حقوقی و دیگر نظامها.
- ۸ - میزان ارتکاب جرائم و تنوع و خطرآفرینی آنها در سالهای نوجوانی و جوانی (پیش از ازدواج) بیش از دیگر سنین است؛ لذا جامعه‌شناسان معتقدند افزایش سطح جنایت برای طبقات سنی جوان، پدیده‌ای سخت پایدار است. جرائم خشونت بار، تجاوز به عنف و اعتیاد، بیشترین ارقام خود را در این سنین دارد (کی‌نیا، ۱۳۶۰: ۲۹۵ و ۳۰۷). هرچند میزان خودکشی در آمارهای جهانی در میانسالان (۴۵ سال به بالا) از دیگر گروه‌های سنی بیشتر است با این حال با اعمال ملاحظاتی آماری، مشخص می‌شود که نسبت خودکشی در افراد مجرد و تنها بمراتب بیشتر از متأهلان است. از سوی دیگر، طلاق و مرگ همسر (زن یا شوهر) نیز میزان خودکشی را افزایش می‌دهد (دورکیم به نقل از محمدی ری شهری، ۱۳۹۰: ۲۳).
- ۹ - (بقره/۲۵) و (آل عمران/۱۵) و (نسا/۵۷).
- ۱۰ - یعنی تا ایمان نباشد، پدید نمی‌آید.

منابع

- قرآن کریم.
- آذربایجانی، مسعود و دیگران (۱۳۸۲). روان‌شناسی اجتماعی بانگ‌رش به منابع اسلامی. قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

- الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۶). مدیریت عمومی. تهران: نشر نی.
- باقری، خسرو (۱۳۸۹). الگوی مطلوب آموزش و پرورش در جمهوری اسلامی. تهران: انتشارات مدرسه
- برزگرشانی، یعقوب (۱۳۸۶). بحران معنویت و راهکارهای هدایتی قرآن. مشهد: نشر ضریح آفتاب.
- بستان، حسین (۱۳۹۰). خانواده در اسلام. قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بستان، حسین و همکاران (۱۳۸۸). اسلام و جامعه شناسی خانواده. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بهجت پور، عبدالکریم و همکاران (۱۳۸۶). تفسیر موضوعی قرآن کریم. قم: دفتر نشر معارف.
- بهشتی، سعید (۱۳۸۹). تأملات فلسفی در تعلیم و تربیت. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- بهشتی، مرتضی (۱۳۹۲). شوکران طلاق. تهران: نیستان.
- پورامینی، بانو ا. (۱۳۸۸). راه‌های کسب آرامش در خانواده. تهران: انتشارات سمیع.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی
- جعفری تبریزی، محمدتقی (۱۳۷۶). ترجمه و تفسیر نهج البلاغه. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حرعاملی، محمد بن الحسن (بی تا). وسائل الشیعه. تهران: المکتبه الاسلامیه.
- حسینی، داوود (۱۳۸۹). روابط سالم در خانواده. قم: بوستان کتاب.
- حقیقت، صادق (۱۳۸۷). روش شناسی علوم سیاسی. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- خدایاری فرد، عابدینی (۱۳۸۹). نظریه‌ها و اصول خانواده درمانی و کاربرد آن در اختلالات کودکان و نوجوانان: معرفی رویکرد معنوی و شناختی - رفتاری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- دشتی، محمد و سید کاظم محمدی (۱۳۶۹). المعجم المفهرس لالفاظ نهج البلاغه. قم: نشر امام علی.
- زاهدی، شمس السادات (۱۳۸۹). مجموعه مقالات نگرش سیستمی. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- سجادی، سید ابراهیم (۱۳۸۳). همگرایی و فروپاشی نهاد خانواده در قرآن. فصلنامه پژوهش‌های قرآنی. ش ۳۸ - ۳۷.
- سویزی، مه‌ری (۱۳۸۷). خانواده کارآمد و متعالی. تهران: کتاب نیستان.
- شریف قرشی، باقر (۱۳۸۹). نظام خانواده در اسلام (بررسی تطبیقی). ترجمه لطیف راشدی، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران. تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- طباطبایی، سید محمد حسین (بی تا). المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلام.
- عروسی الحویزی، عبدالعلی (ابن جمعه) (۱۴۱۵). نور الثقلین. ج پنجم، تصحیح و تعلیق سید هاشم رسولی محلاتی، قم: انتشارات اسماعیلیان.

- عریضی، فروغ (۱۳۸۱). **خانواده و بهداشت روانی**. تهران: انتشارات آوای نور.
- فرشاد، مهدی (۱۳۶۲). **نگرش سیستمی**. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- قائمی، علی (۱۳۶۹). **نظام حیات خانواده در اسلام**. تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳). **تفسیر نور**. چ یازدهم، تهران: انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن
- کلینی الرازی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۱). **الکافی**. تحقیق: علی اکبر غفاری، بیروت: دارالصعب و دارالتعارف
- کی نیا، مهدی (۱۳۶۰). **میانی جرم‌شناسی**. تهران: دانشگاه تهران.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). **بحارالانوار**. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). **تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث**. ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: دارالحدیث.
- محمدی ری شهری، محمد، و جمعی از پژوهشگران (۱۳۹۰). **دانشنامه قرآن و حدیث**. ج ۳. ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: انتشارات دارالحدیث.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۶). **سیری در سیره نبوی**. قم: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). **تعلیم و تربیت در اسلام**. قم: صدرا.
- مظاهری، علی اکبر (۱۳۸۴). **جوانان و انتخاب همسر**. قم: انتشارات پارسایان.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۸). **تفسیر نمونه**. ج ۱۶، قم: دارالکتب الاسلامیه.
- نجفی خمینی، محمد جواد (۱۳۹۸ ق). **تفسیر آسان**. تهران: انتشارات اسلامیه
- هندی، اسعدعلی (۱۳۸۸). **پیامدهای روان شناختی و جامعه شناسی حسن خلق از دیدگاه قران و سنت**. جامعه المصطفی العالمیه، پایان نامه کارشناسی ارشد.

- Allan, Graham and Crow, Graham (2001), **families, Households and society**, New York, Palgrave, P25.
- Aries, p. (1981) **the Hour of our**. Death London: penguin
- Grusec, J. E. and Lytton, H. (1988) **Social Development: History Theory and Research**, New York, Springer-Verlag, p411&412.
- Sennett, R. (2004) **Respect in an Age of Inequality**. London: W. W. Norton & co
- Ward, D.A.and Stone, L. H. (1998). **Sociology for the 21 st century**, hunt publishing company, Dubuque and Iowa, p296.
- Weeks, J. Donovan, C. and Heaphy, B. (2001) **Same sex Intimacies: Families of choice and other life Experiments**. London: Routledge